

УДК 332.021.8+342.56

Г.В. ОСТАФІЙЧУК, прокуратура міста Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Ключові слова: реформування, судова система

Ціль побудови правової держави включає в себе верховенство права в усіх сферах громадського життя - кожен повинен безумовно дотримуватися законів держави. Дотримання законів держави покладено на правоохоронні органи, які виконують свої повноваження на підставі дії законів держави. Діяльність правоохоронних органів, а саме органу дізнання, слідчих підрозділів, органів прокуратури, судді та колегіального суду строго регламентовано законами держави, і порушення закону з боку правоохоронних органів ставить під сумнів діяльність держави. Тому Конституція України проголосила, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності, а також засуджений не інакше, як на основі законного та обґрунтованого вироку суду. На колегіальний суд і суддю покладені правові гарантії забезпечення суб'єктів процесу, ефективність форм контролю і нагляду за дотриманням законів, які порушують права та обов'язки особи. Особливої уваги приділяється винесенням суддею вироку, застосування справедливого покарання, щоб винна особа була покарана, а невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності. Ці правові положення обособлюються в незалежній діяльності суду. Суддя має спеціальний правовий статус, який включає в себе гарантії незалежності і недоторканності.

Проблеми судових повноважень та судової діяльності свого часу досліджували Ю.І. Стецовський, Ю.М. Грошевий, І.Л. Петрухін та інші. Разом із тим, багато пи-

тань в цій сфері ще залишились не розкритими, і серед них – реформування судової системи, дослідження якого і є метою цієї роботи. Її новизна полягає в авторських пропозиціях до удосконалення чинного законодавства з огляду на процес реформування судової системи в державі.

Розглядаючи повноваження судді, його взаємовідношення з правоохоронними органами, треба зупинитися на понятті судової влади, яка є специфічною владою, що здійснює правосуддя. Тому привертає увагу визначення судової влади, надане І.Я. Фойницьким [1, с.158]. По-перше, він ураховує, що судова влада утворюється у систему органів, покликаних до застосування закону в порядку судового виробництва. По-друге, судова влада носить функціональний характер, які носять усі суб'єкти кримінального процесу. Крім того, він укладається діяльності судді по розгляду судових справ. Такий підхід був відомий законодавству періоду судової реформи 1864 року. Прийняті ще в Судових Статутах у 1864 році основні положення кримінального судочинства стверджували, що тільки судова влада має повноваження до розгляду кримінальних справ та постанови вироку: ніхто не має право утручатися у діяльність судді (ст.5), а суддя повинен здійснювати закон, затверджувати його панування в житті, боротися зі сваволею та насильством.

Поняття судової влади за цією концепцією виділяє два ключових моменти, що утворюють нерозривну єдність судової влади. Перший, змістовний, полягає в тому, що судова влада - це повноваження судді з вирішення виникаючих у суспільстві конфліктів з використанням спеціальної юридичної процедури. Другий, організаційний, міститься в тому, що процесуальні повноваження належать тільки судді. Акцентування одного чи іншого моментів у визначенні судової влади не змінює сутності даного поняття. Визначити судову владу тільки як особливе повноваження з вирішення конфліктів, чи тільки як систему

судових органів, що здійснюють правосуддя, неможливо. Також неможливо назвати одну з її складових більш важливою в порівнянні з іншою. Як не можуть існувати повноваження з вирішення соціальних конфліктів поза системою органів, яким ці повноваження надані, так і не можна уявити судову установу, яка не наділена такими повноваженнями.

Суд, суддя, правосуддя та судова влада - це поняття взаємозалежні. Правильне визначення судової влади має важливе теоретичне значення, а точне з'ясування змісту та визначень численних термінів, зв'язаних із поняттям судової влади, як уявляється, не може вважатися лише суперечкою про терміни [2, с.87-88]. Складне і багатогранне явище, яким є судова влада, має право на науково обґрунтований аналіз усіх зв'язаних з ним понять, розмежування подібних явищ і установлення взаємозв'язків між ними. Такий підхід дозволяє глибше проникнути в суть поняття судової влади, розглянути всі її грані. Причини сформованого в науці подвійного розуміння судової влади, на наш погляд, варто шукати в розподілі двох термінів «судова влада» та «суд, суддя».

Дане протиріччя було дозволене закріпленням у Конституції України принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Судову владу стали визначати через форми її здійснення, як специфічну незалежну галузь державної влади. Після прийняття Закону України «Про судова устрій» судова влада визначається як система судових органів, що володіє власними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини по справі, відновлення справедливості та покарання винних. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі кримінального, цивільного, адміністративного, господарського, а також конституційного судочинства. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Виходячи з цього поняття, треба ска-

зати, що судова влада - це специфічна незалежна галузь державної влади.

Суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави. Для забезпечення реальності прав суб'єктів процесу законодавством передбачені додаткові гарантії. Гарантією створення умов рівноправності учасників судового розгляду є закріплення в законодавстві положення по те, що обмеження процесуальних прав у кримінальному процесі під час судового розгляду справи є істотним порушенням вимог процесуального закону. Законодавство більш чітко зафіксувало конституційний принцип забезпечення доведення вини, реалізацію вимог ст.62 Конституції України, якою проголошено, що особа вважається невинною та не може бути притягнута до кримінальної відповідальності а також покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. При виконанні своїх обов'язків органи судової влади мають процесуальні повноваження.

Однак у суспільстві склалося й інше розуміння влади, яку ототожнюють з її носіями. Влада в цьому сенсі - це особи, які мають урядові, адміністративні повноваження, тобто, це державні органи. Ця точка зору не може бути правильною тому, що тільки судова влада в науці кримінально-процесуального права виражається через поняття права влади судити через органи, що здійснюють правосуддя.

Суд, суддя, судова влада, правосуддя - це однакові слова, тому визначення одного через інше не представляється ефективним. Ясно, що названі терміни вироблені від кореня слова «суд». Тому можна зробити висновок, що судова влада - це влада, яка здійснюється судом чи суддею. «Судити» - значить вживати, застосовувати, здійсню-

вати владу.

Виходячи з сучасних уявлень про правосуддя, як про дозвіл соціально-політичних конфліктів у суспільстві і про суд, як орган, що здійснює в специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітра, судову владу А.С. Кобликов [3, с.6], С.А. Шейфер [4, с.59] визначають як виняткове повноваження судді з вирішення соціальних конфліктів правового характеру. Вони підкреслюють обов'язковість дотримання процесуальних гарантій, принципу рівності прав конфліктуючих сторін.

Кримінально-процесуальний закон, роз'яснюючи ці визначення, йде шляхом упровадження в судочинство принципів диспозитивності, змагальності сторін, свободи в наданні доказів та доведенні перед судом їх переконливості. Покладення обов'язків по підтриманню державного обвинувачення покладено на прокурора, а функція захисту - на захисника. Це означає розмежування функцій обвинувачення та захисту у процесі, при незалежній позиції суду, відокремлення цих функцій від судді, колегіального суду.

Позбавлено суд необхідності здійснювати ряд процесуальних дій, які викликали сумнів у його об'єктивності та неупередженості. Відсутність державного обвинувача (прокурора) під час судового процесу ставило суддю в положення обвинувача, оскільки саме він оголошував обвинувальний вирок і досліджував докази, що були представлені на підтвердження обвинувачення. Навіть відмова прокурора й потерпілого від обвинувачення не надавало підстав судді для закінчення розгляду кримінальної справи. Суддя повинен був постановити обвинувальний або виправдувальний вирок. Внесені до чинного законодавства у 2001 році зміни мали посилити діяльність суду у сфері правосуддя виключно на засадах законності, в режимі об'єктивності та неупередженості.

Всі ці зміни мають силу лише тоді, коли

суддя буде вважати тільки силу доказів по кримінальній справі й постановляти вирок на підставі доказів, а не свого внутрішнього правого переконання. Тому треба подати зміни до ст.67 КПК України відносно того, що суддя повинен постановляти вирок тільки на підставі доказів.

Початком кримінального процесу варто вважати правила про силу доказів. Тобто, правила, що наказують оцінювати докази по заздалегідь заданих юридичних критеріях, відомих як система формальних доказів. Прийнято вважати, що формальні докази породжені пошуковим процесом [5, с.432; 6, с.44]. Однак сама по собі пошукова процедура не припускає, як обов'язкову умову, оцінку доказів за формальними підставами-критеріями. Для того, щоб забезпечити кожному учаснику кримінального процесу дійсну можливість реалізувати свої інтереси, необхідно погодитися з однією умовою - це ретельне розмежування процесуальних функцій. Тому не слід змішувати в діяльності учасників процесу протилежних інтересів. У публічному процесі вимога розмежування функцій є актуальною, а права та обов'язки суб'єктів процесу різні. Крім того, найбільш небезпечним є змішання функцій обвинувачення, які сьогодні покладені на суд.

У зв'язку зі зміною ролі судді у кримінальному процесі правомірними є питання: чи є суд суб'єктом доказування, чи лежить на ньому обов'язок доказування, чи незалежний він у прояві активності при встановленні фактичних обставин справи? Підставою для їх постановки є послідовна реалізація принципу диспозитивності та змагальності. Поділ влади, побудова незалежної судової влади дає підставу вважати, що судова влада, це особлива прерогатива суду вирішувати соціальні конфлікти, що виникають у сфері права. Здійснення цієї функції вимагає від суду повної неупередженості стосовно конфліктуючих сторін і, зокрема, повної відмови від дій, що можуть бути витлумачені як обвинува-

льні. Тому суд повинний бути звільнений від обов'язку оголошувати обвинувальний висновок і позбавлений права першим допитувати обвинувачуваного, потерпілого і свідка, чи інших суб'єктів процесу. Але чи значить це, що суд не несе обов'язку всебічно і повно досліджувати обставини справи? Постулат, відповідно до якого встановлення істини є метою судочинства, у т.ч. і його центральної стадії, не викликає сумніву.

Однак негативна відповідь про необхідність встановлення судом істини надає С.А. Пашин, стверджуючи, що суддя не відповідає за вияв істини, а тільки за результат у тій частині, що він повинний сказати, винний чи не винний підсудний [7].

З такою позицією автора пов'язане судження про те, що основу доведення складає визначення допустимості доказів, а також його критичне відношення до внутрішнього переконання, як методу оцінки. Подібна позиція одержує й методологічну підтримку. В основі її лежить заперечення можливості досягання істини кримінально-процесуальними засобами, що обґрунтовується багатозначною суперечливістю юридичної та життєвої практики.

Однак, дана позиція, на якій будуються міркування автора, не має під собою основ, що підтверджується повсякденною практикою не тільки наукового, але і кримінально-процесуального пізнання. Той факт, що певна частина злочинів залишається нерозкритою, що часом допускаються слідчі та судові помилки, цього не спростовують, а лише підкреслюють правило, що виступає як пануюча тенденція. Судження про те, що суд не зобов'язаний вживати заходів до встановлення фактичних обставин справи, не повинен повертати кримінальну справу на додаткове розслідування для усунення пробілів у доказах, неодноразово висловлювалися деяким авторами, що пов'язують подібні представлення з послідовною реалізацією принципу диспо-

зитивності, змагальності.

Слід однак підкреслити складність і багатоаспектність цієї проблеми, рішення якої, з одного боку, повинне враховувати неприпустимість покладання на суд функції кримінального переслідування, а з іншої - неприпустимість ситуації, при якій суд, виносячи вирок, усвідомить, що ті чи інші істотні обставини здійснення злочину залишилися не з'ясованими.

Питання про роль суду в доведенні є дуже суперечливим. З одного боку, стверджується, що досудове слідство та судовий розгляд мають на меті встановлення дійсних обставин справи, і повинні проводитися всебічно та об'єктивно. Але, у той же час указується, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, повинен забезпечити сторонам обвинувачення захист і необхідні умови для реалізації їх прав та обов'язків на повне дослідження обставин справи. Суддя повинен ужити заходи для забезпечення рівності прав сторін, створити необхідні умови для всебічного і повного дослідження обставин кримінальної справи. Однак не ясно, чи здійснює сам суддя всебічне і повне дослідження, чи він зобов'язаний це робити, або межі доведення визначаються лише розсудом сторін? Не рятує положення й ствердження про те, що з'ясуванню в справі підлягають обставини, що як викривають, так і виправдовують обвинувачуваного, зм'якшуючі чи обтяжуючі його відповідальність. Залишається неясним, чи лежить на судді обов'язок досліджувати ці обставини, або це робити можуть тільки сторони.

Позитивна відповідь впливає з вимог ст.22 КПК України, відповідно до якої безпосереднє дослідження обставин справи повинен проводити суддя. Однак порядок дослідження доказів у справі визначається судом за узгодженням зі сторонами. Виходить, що коло досліджуваних доказів визначають сторони, а це не узгоджується з обов'язком суду всебічно досліджувати всі істотні обставини по справі. На перший по-

гляд концепція активності сторін і пасивності суду у встановленні обставин справи не повинна викликати особливих заперечень, тому що повною мірою відповідає змагальності процесу. Під таким кутом зору суддя дійсно не має необхідності докладати зусиль до встановлення істини, заповненню пробілів розслідування. Це повинні робити сторони. Роль судді полягає у визначенні допустимості і достатності доказів, на цій основі доведеності чи недоведеності обвинувачення. Пропозиції про необхідність звільнити суддю від обов'язку встановлення істини виглядають переконливими лише на перший погляд. Приваблива ідея про те, що доводити докази повинні сторони, а суддя тільки розв'язувати питання про доведеність провини, може бути послідовно реалізована лише за умови, що сторони мають рівні можливості в збиранні та представленні доказів. Саме так обстоїть справа у кримінальному процесі англосаксонських країн, де відшукування доказів здійснюється зусиллями сторін на досудових етапах провадження й у не процесуальній формі.

В Україні склався інший процес збору доказів і формулювання на їхній основі обвинувачення. Він здійснюється в процесуальній формі в досудовому провадженні. Кримінальна справа, що направляється до суду, вже містить у собі винність особи, притягнутої до кримінальної відповідальності. На суддю покладається обов'язок досліджувати матеріали кримінальної справи. В умовах, коли у перебігу досудового слідства докази обвинувачення сформовані органами кримінального переслідування, бачити в діяльності судді арбітра немає ніяких підстав.

З іншого боку, не можна говорити про представлення доказів захисником, тому що по чинному законодавству захисник практично позбавлений можливості збирати та надавати докази до суду. Комплекс доказів, який представляє захисник, формується на досудових стадіях кримінального процесу. Сторони в судовому розгляді представля-

ють фактичні дані лише тоді, коли вони беруть участь у процесі. Суб'єктом дослідження доказів, що фіксують показання та висновку експертів, що оглядають предмети, а також оголошення документів, повинен залишатися суддя.

Є ще одне розуміння на користь збереження за судом обов'язку встановлення істини. Воно пов'язано з необхідністю забезпечення прав суб'єктів процесу, що приймають участь у справі. У випадках, коли в справі не бере участь захисник, а підсудний через юридичну непоінформованість виявляє пасивність при з'ясуванні обставин справи, суддя повинен це зробити в інтересах всебічності розслідування. У даному випадку за суддею зберігається обов'язок доказування. Суддя, на відмінність від державного обвинувача (прокурора), приступаючи до дослідження обставин справи, не має заздалегідь сформульованої тези, що має намір обґрунтувати. Але він зобов'язаний досліджувати всі наявні по справі матеріали, відобразити результати дослідження в судовому протоколі. Цим суддя формує доказову базу для прийняття висновку про винність, чи невинність особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності. Висновок судді, викладений у вирокі, повинен бути обґрунтованим і мотивованим. Ці властивості вироку розкриваються в ст.334 КПК України.

З викладеного можна зробити декілька висновків.

1. Судова влада - це специфічна незалежна галузь державної влади. Судовій владі надані виняткові повноваження з вирішення виникаючих між суб'єктами процесу конфліктів.

2. Основним початком процесу варто вважати правила про силу доказів. На стадії досудового слідства обов'язок доведення в широкому та вузькому змісті лежить на органах слідства. Суддя залишається суб'єктом доведення й обґрунтовує свій висновок про винність чи невинність особи в судовому вирокі.

3. Звільнення судді від обов'язку доведення можливо тільки за умови кардинального реформування досудового слідства, зміни процесуальної форми та наділення сторін обвинувачення і захисту абсолютною рівністю.

4. Слід доповнити зміст ст.67 КПК України відносно того, що суддя повинен постановляти вирок тільки на підставі доказів.

5. Статтю 22 КПК України треба узгодити до змісту закону, і встановити, що безпосереднє дослідження обставин справи повинен проводити суддя за узгодженням зі сторонами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фойницький И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницький. - СПб., 1996. - Т. 1.

2. Познышев С. В. Элементарный учеб-

ник русского уголовного процесса / С. В. Познышев. – М., 1913.

3. Кобликов А. С. Судебная реформа и новые проблемы правосудия / А. С. Кобликов // Сов. юстиция. – 1990. - № 6.

4. Шейфер С. А. Понятие и взаимоотношения судебной, прокурорской и следственной властей / С. А. Шейфер // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации. - Самара, 1991.

5. Анцифиров К. Д. Обвинительное начало и английский процесс / К. Д. Анцифиров // Юридический вестник. - Т. 1. - М., 1879.

6. Строгович М. С. Учение о материальной истине в уголовном процессе / М. С. Строгович. – М., 1947.

7. Пашин С. А. Проблемы доказательственного права / С. А. Пашин // Судебная реформа : юридический профессионализм и проблемы юридического образования : дискуссии. - М., 1995. - С. 312-322.

Остафійчук Г. В. Теоретичні проблеми реформування судової системи / Г. В. Остафійчук // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 405-410 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08ogvrss.pdf>

Щодо проблеми розподілу влади проаналізовано та визначено правове становище судової влади, яка через систему судових органів держави здійснює правосуддя. Розглянуто принципи диспозитивності та змагальності при виявленні та доведенні обставин здійснення злочину; звернута увага на положення притягнення особи до кримінальної відповідальності.

***

Остафійчук Г.В. Теоретические проблемы реформирования судебной системы

Относительно проблемы распределения власти проанализировано и определено правовое состояние судебной власти, которая через систему судебных органов государства осуществляет правосудие. Рассмотрены принципы диспозитивности и состязательности при выявлении и доведении обстоятельств осуществления преступления; обращено внимание на положение привлечения лица к уголовной ответственности.

***

Ostafijchuk G.V. Theoretical of a Problem in Reforming Of Judicial System

Concerning a problem of distribution of authority the legal condition of judicial authority which through system of judicial bodies of the state carries out justice is analyzed and determined. Principles permissive both competitiveness's are considered at revealing and finishing of circumstances of realization of a crime; the attention to position of attraction of the person is inverted to the criminal liability.